

FELSEFE DİLİ OLARAK TÜRKÇENİN İLK SÖZLÜĞÜ

MUFASSAL KÂMÛS-I FELSEFE

RIZA TEVFİK

Hazırlayan
Recep Alpyağıl

© / otukennesriyat

YAYIN NU: 2253
KÜLTÜR SERİSİ: 1182

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NU: 49269

ISBN: 978-625-408-870-4

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

1. Basım: Doğu Batı Yayınları, 2015.
Ötüken Neşriyat'ta **1. BASIM**

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®

İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: [0212] 251 03 50

Genel Müdür: Ertuğrul Alpay

Genel Yayın Yönetmeni: Göktürk Ömer Çakır

Editör: M. Bilal Erimez

Kapak Tasarımı: Ceyhun Durmaz

Dizgi-Tertip: Ötüken

Baskı: Vizyon Basımevi Kâğıtçılık

Matbaacılık ve Yayın Sanayii Ticaret Ltd Şti
Beylikdüzü OSB Mah. Orkide Cad. Nu: 1/Z
Beylikdüzü-İstanbul Tel: [0212] 671 61 51
Sertifika Nu: 52098

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği
akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya
tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya
edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Rıza Tevfik (1869-1949): *Mufasssal Kâmûs-ı Felsefe* başta olmak üzere, *Felsefe Dersleri*, *Mûlahazât-ı Felsefiye* gibi felsefe dili olarak Türkçenin en esaslı metinlerini kaleme alan bir felsefeci ve şair. İlk iki makalesini, Mekteb-i Tıbbiye’de öğrenci iken İbn Rüşd ve İbn Haldun hakkında yazıyor (1894). Bu iki makale, hâlâ felsefe dili olarak Türkçenin konuyla alakalı ilk iki metni. Rıza Tevfik, Meşrutiyet’in ilanından bir sene evvel (1907) İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne dâhil oluyor. II. Meşrutiyet (1908) ile birlikte İttihat ve Terakki komitesi namına İstanbul’un asayişini muhafaza etmek vazifesiyle memur oluyor. Aynı yıl Talat Paşa ile birlikte Edirne’den mebus seçiliyor. Bu arada *Ulûm-ı İktisadiye ve İctimâiye Mecmuası*’nın neşrinde yer alıyor. 1911’de partisinden ayrılıp muhalif Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın kuruluşunda rol alıyor. “Bâb-ı Âli Baskını” sonrasında siyasetten çekiliyor. Bu süreçte hece vezni ve sade Türkçeyle o günkü Türk şiirinin en beğenilen örneklerini veriyor. 1913’te, Ahmed Şükrü Bey’in maarif nazırlığı esnasında kurulan Istılâhât Encümeni’nde aza oluyor. Yine Ahmed Şükrü Bey tarafından, *Mufasssal Kâmûs-ı Felsefe*’yi yazmakla görevlendiriliyor. Bu vazifesinde iken tekrardan siyasete dönüyor (1918). Maarif nazırlığı, Şûrâ-yı Devlet reisliği ve Dârülfünûn’da felsefe hocalığı gibi vazifeleri var. Siyasette iken Sevr Antlaşması’nı imzalayan heyette yer alması (10 Ağustos 1920), sonradan “Şiddetle nâdim oldum,” dediği bir hadisedir. 1922’de ülkeden ayrılmak zorunda kalmış; yaklaşık yirmi yıllık sürgün hayatı sonrasında (1943) ülkeye geri dönmüştür.

Recep Alpyağıl: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Felsefesi Ana Bilim Dalında öğretim üyesidir. Ağırlıklı olarak, İslam düşüncesinin çağdaş felsefede yeni bağlamlarda keşfedilme yolları üzerinde çalışmaktadır. Son dönemde, klasik “ilm-i ilâhî/ilâhiyât/metafizik” ile modern “din felsefesi” disiplininin hangi açılardan kesişmekte olduğu konusu etrafında araştırmalar yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

A. FELSEFE DİLİ OLARAK TÜRKÇENİN İLK SÖZLÜĞÜ OLAN	
MUFASSAL KÂMÛS-I FELSEFE PRİZMASINDAN RIZA TEVFİK	9
1. MUFASSAL KÂMÛS-I FELSEFE'DEN ÖNCEKİ DÖNEMİ	10
a. Dünyaya Geliş (1869)	10
b. Yakıştırılan Adları: "Feylesof Rıza" (1888) ve "Rıza Tevfik" (1890)	12
c. Kendi İmzaları: "Ali Rıza Tevfik", "Doktor Rıza Tevfik" (1891-1907)	14
d. Sofistvâvi Bir Entelektüel Olarak "Feylesof Rıza Tevfik" (1908)	15
e. Bir Teorisyen Olarak Siyaset Yapmak (1909-1910)	16
f. Bir Muhalife Dostlarıncı Yakıştırılan İmza: "Yegâne Feylesof" (1911)	19
g. Hapsedilen Feylesofun Selefleri: "Sokrat, İmâm-ı Âzam, Galile ..." (Şubat 1912)	21
h. Feylesof Hiç Dövülür mü? (Mart 1912)	22
ı. "Bâb-ı Âli Baskını" Sonrası Siyasete Ara (1913-1918)	23
2. BİR "KÂMÛS-I ISTİLÂHÂT" İDEALİ VE MAÂRİF NÂZİRİ AHMED ŞÜKRÜ BEY	24
a. İstlâhât Encümeni Azası Olarak Rıza Tevfik (1913)	24
b. İstlâhât Encümeni Reisi Emrullah Efendi'nin Vefatı ve Rıza Tevfik'in Talihi: <i>Kâmûs-ı Felsefe İstlâhât Mecmûası</i> 'nın Edisyonu (1914)	27
3. VE MUFASSAL KÂMÛS-I FELSEFE	30
a. <i>Mufassal Kâmûs-ı Felsefe</i> 'nin Birinci Cüzü (1915/1330)	32
b. Telif ve Tercüme Kütüphanesi Aded 54: <i>Mufassal Kâmûs-ı Felsefe</i> 'nin Birinci Cildinin İkinci Cüzü (1916/1332)	34
c. "Kâmûs" Adına Büyük Talihsizlik: Politikaya Dönüş (12 Kasım 1918 – 12 Ocak 1919)	36
d. <i>Mufassal Kâmûs-ı Felsefe</i> 'nin İkinci Cildinin Birinci Cüzü (1920/1336)	39
4. YARIM KALAN MUFASSAL KÂMÛS-I FELSEFE SONRASI DÖNEM	41
B. MUFASSAL KÂMÛS-I FELSEFE'NİN ANLAM VE ÖNEMİNE İLİŞKİN	
BAZI NOTLAR	43
C. RIZA TEVFİK GELEN-EK-İNİN HAKİKİ BİR VÂRİSİ: MUSTAFA NAMIK ÇANKI	
(VE BÜYÜK FELSEFE LÛGATİ)	47
TÜRKÇE-FRANSIZCA FELSEFE TERİMLERİ DİZİNİ	50
FRANSIZCA-TÜRKÇE FELSEFE TERİMLERİ DİZİNİ	58
ÇEVİRİ-YAZIYA DAİR BİRKAÇ NOT	64
MUFASSAL KÂMÛS-I FELSEFE	65

GİRİŞ

A. FELSEFE DİLİ OLARAK TÜRKÇENİN İLK SÖZLÜĞÜ OLAN *MUFASSAL KÂMÛS-I FELSEFE* PRİZMASINDAN RIZA TEVFİK

“Fakat hakikatde hükûmet hizmetine girmiş olduğuma şiddetle nâdim oldum. Kaşki kendi zevkîma göre ulûm ve felsefe ve şiir ile vakit geçirmiş olsa idim, belki iki odalı bir evim olurdu. Ve ömrüm de yok yere heder olmazdı.”

Rıza Tevfik¹

Rıza Tevfik’in (1869-1949) biyografisi konusunda, bugünkü araştırmacılar olarak çok şanslıyız. Zira onun hayatının büyük bir kısmını, doğrudan kendi ifadeleriyle okumak mümkün.² Vefatından önceki son on yılda, hem kendisinin yazdıkları hem de ona dair yazılanların bir kısmı derlenmiş.³ Vefatı sonrasında da ona dair neşriyatta belirgin bir artış var.⁴ En önemlisi de, akademik

¹ “Rıza Tevfik” [bizzat Rıza Tevfik’in kaleme aldığı oto-biyografi], içinde: İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, 8. cüz (İstanbul: Maarif Matbaası, 1939), s. 1490.

² Rıza Tevfik’in kendisinin kaleme aldığı oto-biyografik materyalin bir kısmı şunlar: Rıza Tevfik, “Hapishâne Hâtıraları”, *Bahçe*, nr. 6-8, 10, 13-27, 29-30, 32-38, 41-42, 44 [31 tefrika], 26 Ağustos 1324 / 8 Eylül 1908 - 23 Haziran 1325/ 6 Temmuz 1909 [bu metnin çeviri-yazısı için bkz. Rıza Tevfik, *Biraz da Ben Konuşayım*, haz. Abdullah Uçman (İstanbul: İletişim Yay., 2008)]; Rıza Tevfik, “Tebâşir-i Subh”, *Peyâm-Sabah*, nr. 1318-11748, 4 Ağustos 1338 [1922]; “Rıza Tevfik” [bizzat Rıza Tevfik’in kaleme aldığı oto-biyografi], içinde: İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, 8. cüz (İstanbul: Maarif Matbaası, 1939); *Kendi Ağzından Rıza Tevfik: Hayatı-Felsefesi-Şiirleri*, Kandemir (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1943); [bu son kitapçığın bazı bölümleri daha önce makaleler hâlinde yayınlanmıştır: Kandemir, “Filozof Rıza Tevfik Hayatını Anlatıyor”, *Yeni Gün*, 1939, 12. sayı, 6-8, s. 32. Devamı ise *Yeni Gün*’ün “13, 14, 15, 16, 17, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26” sayılarında yer almıştır].

³ *Rıza Tevfik: Hayatı ve Şiirleri*, haz. R. Gökalp Arkın (İstanbul: Resimli Ay Matbaası, 1939), 214 sayfa. Bu eser aynı yıl, ikinci baskısını yapmıştır: *Rıza Tevfik: Hayatı ve Şiirleri*, haz. R. Gökalp Arkın (İstanbul: Resimli Ay Matbaası, 1939), 159 sayfa. İlk baskıya yapılan bazı eleştiriler üzerine (bkz. T.İ. [: Toplu İğne: Nurettin Artam], “Bir kitap ve lügatçesindeki müthiş yanlışlar”, *Ulus*, 30.03.1939, s. 2); bu ikinci baskı düzeltmelerle çıkmıştır. Bkz. T.İ. [: Toplu İğne: Nurettin Artam], “Bir eserin ikinci tabı”, *Ulus*, 25.04.1939, s. 2.

⁴ *Ölümünden Sonra Rıza Tevfik*, haz. Mustafa Ragıp Esatlı (İstanbul: Sinan Matbaası, 1950); Hilmi Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle Rıza Tevfik: Şiirler-Makaleler-Hatıralar* (İstanbul: Halk Basımevi, 1950), 191 sayfa; [bu son derleme 5 baskı yapmış ve her birinde –adı da dahil olmak üzere–

hayatının büyük bir kısmını Rıza Tevfik'e hasreden Abdullah Uçman; yarım asırdır onunla alakalı birçok materyali gün yüzüne çıkardı.⁵ En son olarak da Rıza Tevfik'in vârislerinden ona intikal eden terekeyi İSAM Kütüphanesi'ne verdi. Bugün, araştırmacılar bu materyale doğrudan erişebilmektedir ("Rıza Tevfik Bölükbaşı Evrakı": İSAM Kütüphanesi).

Biz, şimdilik, Rıza Tevfik'in hayatı hakkında detaylı bilgi talep eden okuru dipnotta zikrettiğimiz eserlere havale ediyoruz. (Kısmetse -uzun vadede- bir Rıza Tevfik albümü hazırlamayı düşünüyoruz ki orada kapsamlı bir biyografi ve bibliyografi sunacağız.) Burada onun, *Mufasssal Kâmûs-ı Felsefe* ile olan bağı ölçüsünde küçük bir biyografisine yer verdik ki bu daha önce hiç yapılmamıştı.

1. MUFASSSAL KÂMÛS-I FELSEFE'DEN ÖNCEKİ DÖNEM

a. Dünyaya Geliş (1869)

Rıza Tevfik'in hayat hikayesinin başlangıcını, yine kendisinden öğrenelim: Ben, Hoca Mehmed Tevfik Efendi ismiyle kendi âleminde mâruf, fakat Gelibolu'da meşhur bir âdemin beş evlâdının ilkiyim. ... Babam ... Yanya vilâyetinde bazı nevâhi müdirliğinde gezmiş ve terfi-i rütbe ederek Edirne vilâyetinde Cısr-i Mustafapaşa kazasına kaymakam nasbolunmuş. Bu tarihten dört ay sonra yani 1285 senesi ramazanının yirmi üçüncü günü güneş doğmazdan iki dakika evvel ben, Meriç sahilinde kâin hükûmet konağında dünyaya gelmişim

ciddi değişiklikler yapılmıştır. İlk baskı, 191 sayfa iken; son baskı, 400 sayfadır. Hilmi Yücebaş, *Filozof Rıza Tevfik: Hayatı, Hatıraları, Şiirleri*, 5. bs. (İstanbul: Gül Matbaası, 1978), 400 sayfa].

⁵ A. Uçman'ın çalışmalarının bir kısmı şöyle: Abdullah Uçman, *Rıza Tevfik'in Şiirleri ve Edebi Makaleleri Üzerinde Bir Araştırma* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1981 -Doktora Tezi) [Abdullah Uçman, *Rıza Tevfik'in Şiirleri ve Edebi Makaleleri Üzerinde Bir Araştırma* (İstanbul: Kitabevi, 2004)]; Rıza Tevfik, *Rıza Tevfik'in Tekke ve Halk Edebiyatı ile İlgili Makaleleri*, haz. Abdullah Uçman (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1982) [Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Tekke ve Halk Edebiyatı Makaleleri*, haz. Abdullah Uçman (İstanbul: Dergah Yayınları, 2015)]; Rıza Tevfik, *Abdülhak Hâmid ve Mülâhazât-ı Felsefîyesi*, haz. Abdullah Uçman (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1984) [Abdülhak Hâmid ve Mülâhazât-ı Felsefîyesi, haz. Abdullah Uçman (İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2022)]; Şiiri ve Sanat Anlayışı Üzerine Rıza Tevfik'ten Ali İlmî Fânî'ye Bir Mektup, haz. Abdullah Uçman (İstanbul: Kitabevi, 1996); Abdullah Uçman, *Rıza Tevfik'in Sanat ve Düşünce Dünyası* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2011); *Rıza Tevfik'ten Eşi Nazlı Hanım'a Mektuplar*, haz. Abdullah Uçman (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2012); *Rıza Tevfik'ten Kızı Munise Hanım'a Mektuplar*, haz. Abdullah Uçman (İstanbul: Kubbealtı, 2015); Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Sanat ve Estetik Yazıları*, haz. Abdullah Uçman (İstanbul: Dergah Yayınları, 2018); Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Makaleler*, haz. Abdullah Uçman (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2022).

B. MUFASSAL KÂMÛS-I FELSEFE'NİN ANLAM VE ÖNEMİNE İLİŞKİN BAZI NOTLAR

Adı üzerinde, *Mufasssal Kâmûs-ı Felsefe* sıradan bir felsefe sözlüğü değil, pek mufasssal. Hatta denebilir ki bu eserdeki maddelerin birçoğu müstakil bir risale olarak basılmayı hak etmektedir. Bu itibarla biz, eserin bazı hususiyetlerine değinip, okuru asıl metne havale etmek isteriz:

* *Mufasssal Kâmûs-ı Felsefe*, Türkçede, toplu hâlde yayımlanan ilk felsefe sözlüğüdür. Rıza Tevfik'in kaleme aldığı eser, hem önceli olmayan hem de daha sonraki felsefe sözlükleriyle karşılaştırıldığında, *kelimenin tam anlamıyla özgün* bir felsefe sözlüğüdür. Tam anlamıyla sözlüktür, zira kendisinden sonra kaleme alınan bazı çalışmalar, eski dildeki kelimelere, sözde-öz-Türkçe bir karşılık bulmaktan öte gidemeyen *terimcilerdir*.¹⁵⁸ *Mufasssal Kâmûs-ı Felsefe* özgündür, zira çeviri kokan bir çalışma değildir. Her kavramın öncelikle, İslam felsefe gelenekindeki yeri tespit edilmeye çalışılmış ve ardından şiirden hikmetli sözlere, Kur'an'dan kelâmî metinlere varıncaya dek yoğun atıflarla metin dokunmuştur. Cemil Meriç, bu durumu kendine özgü bir dille şu şekilde vurgular:

Bir kelimeyle 1915'lerin *Kâmûs-ı Felsefe*'si sığ ve zavallı irfanımızın kabına erişemeyeceği muhalled bir eserdir. Ciltlerce kitap değerinde dolgun ve doyurucu bir araştırma. Rıza Tevfik, Batı'yı çok iyi tanıyor ama Avrupa'nın hiçbir moda düşüncesine teslim olmayacak kadar geniş bir irfan sahibi. Kütüphaneler dolusu vesika taramış. Ama gözlerimizi kamaştıran malzemenin zenginliği değil. Konuşan daima kendisi. Dil de mazbut ve aydınlık. (...) Rıza Tevfik'den sonra bir "ateizm maddesi" yazılabilir mi? Hayır...¹⁵⁹

* Rıza Tevfik'in kaleme aldığı *Mufasssal Kâmûs-ı Felsefe*, neredeyse tamamen *İstılâhât Mecmuası*'nın sıralaması üzeredir. Öyle ki, bu durum Rıza Tevfik'in tercih etmediği kavramlar için de böyledir. Örneğin o, *Accomodate* maddesine şu notları düşer:

Encümen-i Istılâhât bu kelimeyi *itbâk* lafzıyla tercüme etmiş olduğu için, ondan müştak bulunan *accomodate* lafzına da *itbâkî* kelimesini icâd ve vaz'etmiştir. Zannımca bu tabir-i garîbin istilâh olarak ikame olunması beyhudedir, zira bizim şark müellefât-ı sūfiyesinde ve alelhusus *bâtîniye* (ésotérisme) hikmetinde *mana-yı bâtinî*, *mana-yı rumûzî*, *mana-yı te'vîlî* gibi pek meşhur terkipler vardır ki zâten istilâh olarak makbuldür.¹⁶⁰

Kanaatimizce, Rıza Tevfik, *istilâh*'ta belli türden bir *sulh*'a ulaşılması için kişisel tercihlerini, askıya almıştır. Rıza Tevfik bütün *Kâmûs* boyunca, yeni kullan-

¹⁵⁸ Bkz. *Felsefe ve Gramer Terimleri* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1942).

¹⁵⁹ Cemil Meriç, *Kültürden İrfana* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1986), s. 206-207.

¹⁶⁰ Rıza Tevfik, *Mufasssal Kâmûs-ı Felsefe*, I, s. 85-86.

dığı felsefe terimlerini hangi Fransızca ifade için kullandığını vurgulamak için her ifadenin özgün dildeki karşılığını da sunmuş ve bunu yaparken, metin boyunca tutarlı olmuştur. Bugünkü, felsefe sözlüğü çalışmalarında bu türden bir özenin olmayışı içinde yer aldığımız mefhum buhranının temel nedenlerindendir.¹⁶¹

* Son dönem Osmanlı düşüncesi önemli ölçüde Fransız etkisi altındadır. Bu anlamda, *Mufassal Kâmûs-ı Felsefe*, İngiliz felsefe gelen-ekine yaptığı atıflarla ve ontoloji kadar epistemolojiye verdiği ağırlıkla dikkat çeker.

* *Mufassal Kâmûs-ı Felsefe* son derece zengin bir kelimeler ve kavramlar koleksiyonudur. Her bir madde başlığı, Rıza Tevfik'in bütün maharetinin yansıdığı özel bir metne dönüşmüş gibidir. Örneğin, bir doktor olan Rıza Tevfik'in, felsefe ve tıbbın kesiştiği konulardaki maddeleri; bir süre mülkiye okumuş ve aktif bir siyasetçi olan Rıza Tevfik'in, siyaset felsefesine ilişkin yazdığı maddeler; bir estetik hocası olan Rıza Tevfik'in, bu konudaki maddeleri vb. özel bir ilgiyi hak ederler. Açıkçası, Türkçede o döneme ilişkin yazılan kitaplarda, *Mufassal Kâmûs-ı Felsefe*'ye atıf yapılmaması çok ciddi bir eksikliklerdir.

* Gerek modern Türkiye'nin tarihi açısından gerekse başlı başına önemli olan İkinci Meşrutiyet dönemi *Mufassal Kâmûs-ı Felsefe* eşliğinde daha iyi anlaşılabilir. Yazarı Rıza Tevfik zaten başından itibaren bu dönemin ana figürlerinden birisidir. Diğer taraftan eser de dönemde yazılmıştır. Bu anlamda örneğin, toplamda 40 sayfa olan "Autorité" maddesi ayrıcalıklıdır. Kanaatimizce, bu maddeye bakılmadan, II. Meşrutiyet döneminin siyasi havasına ilişkin yapılan her çalışma eksiktir.

* *Mufassal Kâmûs-ı Felsefe* içine serpiştirilmiş çok sayıda tarihsel detay var. Örneğin bunlardan birisi, düşünce tarihimiz açısından önem taşıyan bir meseleyi sonlandıracak gibidir. 1860'da yayımlanan, Pasquale Galluppi (1770-1846)'ye ait *Miftâhu'l-Fünûn* adlı eser, Batı dillerinden Türkçeye çevrilen ilk mantık kitabı olma özelliği taşır.¹⁶² Ancak, eserde mütercimim adı yer almadığı için, mütercimimin kim olduğu da "tam olarak" bilinmemektedir. Bu anlamda, Rıza Tevfik'in, eserin mütercimi olarak Ohannes Efendi'yi anması oldukça önemlidir.¹⁶³

¹⁶¹ Bu buhranla ilgili olan bir başka nokta da, yeni yazılan her felsefe sözlüğünün terimler konusunda neredeyse sıfırdan başlaması, yani kendini ilk olarak koyup, daha önce yapılan çalışmalara bigâne kalmasıdır. Sonuçta ortaya, her felsefecinin kendi diliyle konuştuğu bir argo felsefe dili çıktı. Şayet bu dilde bir iyileşme yakalanacaksa, bunun için *Kâmûs-ı Felsefe* önemli bir referans noktası olacaktır.

¹⁶² Pasquale Galluppi, *Miftâhu'l-fünûn* (İstanbul: Takvimhane-i Amire, 1277).

¹⁶³ Bkz. Rıza Tevfik, *Mufassal Kâmûs-ı Felsefe*, I, s. 418. Ayrıca, İsmail Fenni Ertuğrul'un da aynı ismi andığını belirtelim: "Marifet tabiri *Miftâhu'l-Funûn* unvanıyla Türkçe mantık kitabında görülmüştür. (...) Kitab-ı mezkûrûn ilk tab'ı meşâhîr-i ulemadan birçok zevâtın takrîzleriyle müveşşaktır. Ve mekâtib-i umumiyyede okutturulmak üzere, Maarif Nezaret-i Celîlesi tarafından intihâb edildiği kabının üzerinde musarrahtır. Müellifi Divan-ı Muhâsebât Reis-i esbakı müteveffa Çamiç Ohannes Efendi olacaktır.", *Fransızcadan Türkçeye Lûgatçe-i Felsefe* (İstanbul:

TÜRKÇE-FRANSIZCA FELSEFE TERİMLERİ DİZİNİ

Felsefe dili olarak Türkçenin gelişim aşamalarını takip etmek açısından *Mufasssal Kâmûs-ı Felsefe*, oldukça önemli bir aşamayı temsil etmektedir. Bu itibarla, metinde kullanılan felsefi terimlerin daha geniş bir kavram haritası, ilk olarak Mustafa Namık Çankı tarafından *Büyük Felsefe Lûgatı*'nda¹⁶⁸ çıkarılmıştır. Burada yer alan her bir terimin hem klasik dönemdeki hem de modern zamanlardaki kullanım alanları için okuru bu esere havale ediyoruz.

Adem-i Teessür, Kaygısızlık, Atalet, Kesl: Apathie	258
Akademya: Académie	109
Akl-ı Selîm, Hâsse-i Selîme, Tab'-ı Selîm: Bon Sens	591
Aksu, Sâd: Cataracte	646
Alâka: Affinité	153
Amâ, [Körlük]: Cécité	722
Amâ-yı Elvân: Achromatopsie	125
Amâ-yı Eşkâl: Apraxie	280
Âmil, [Fâil]: Agent	155
Araz: Accident	113
Aristokrasi: Aristocratie	306
Asab-ı Sem'î: Auditif Nerf	417
Aşk: Amour	189
Atalet, Kesl, Kaygısızlık, Adem-i Teessür: Apathie	258
Aydın-Gölge, [Gölge]: Clair-Obscur	799
Basale-i Sîsâiye: Buble Rachidien	592
Benlik Hissi, Hâsse-i Harekiye: Cinesthésique	795
Beşeriyât, [Mebhas-i İnsan]: Anthropologie	239
bi't-tecrîd: in abstracto	105
Bîşekl: Amorphe	188
Bi-tarîkı'l-Evlâ: A Fortiori	155
Burhân: Argument	298
Burhân-ı Achilles: Argument d'Achilles	117
Burhân-ı Mümevveh: Argument Captieux	605
Ceddânî: Atavistique	370
Ceddâniyet: Atavisme	367

¹⁶⁸ Mustafa Namık Çankı, *Büyük Felsefe Lûgatı: Felsefe Dili Olarak Türkçenin İlk ve Tek Tarama Sözlüğü*, 1-3, haz. R. Alpyağıl (İstanbul: İz Yayıncılık, 2021).

Cem'î: Collectif, Collectivisme	853
Cümûd: Catalepsie	642
Dalâl: Aberration	84
Ders-i Şifâhî: Acroamatique	131
Devr-i Bâtıl: Cercle Vicieux	727
Diğergamlık: Altruisme	170
Dikkat: Attention	401
Efkâr-ı Vâsıla: Adventice	149
Elharezmî: Algorithme	167
Emr-i Vicdâni, Hâlet-i Şuûriye: Cas de Conscience	636
Enmûzec-i Evvel: Archétype	294
Ervâhiye: Animisme	226
Esîr: Ether, æther	875
Estetikte mutlakîyet taraftarlığı: Absolutisme Esthétique	99
Evvelü'l-Evâil, Üs, Üssü'l-Hayat: Archée	291
Ezel: A Parte Ante	260
Fâil, Âmil: Agent	155
Fâil: Actif	135
Fârîka, Fârikî: Caractéristique	628
Fârikî, Fârîka: Caractéristique	628
Fenâ: Anéantissement	221
Ferâgat: Abnégation	85
Fevzâ: Anarchie	216
Fezâil-i Asliye: Cardinales Vertus	631
Fıkdân-ı İrâdet: Aboulie	90
Fıkdân-ı Kuvâ: Adynamie	150
Fiil: Acte	134
Fiil: Action	136
Fiilî: Actuel	138
Gaybet: Absence	91
Gaybet-i Efkâr: Aïdéisme	166
Gayr: Autre	473
Gayriyet: Altérité	168
Gölge, Aydın-Gölge: Clair-Obscur	799
Güzel: Beau	500
Güzellik: Beauté	500
Hâdisât-ı Teessüriye: Affectif Phénomènes:	150
Hâlet-i Şuûriye, [Emr-i Vicdâni]: Cas de Conscience	636
Hâlî: Actuel	138

Harekât-ı Amibiye: Mouvements Amiboïde	183
Harekî: Cinétique	796
Harekiyât: Cinématique	795
Hasîsa, Seciye: Caractère	617
Hâsse-i Mafsaliye: Articulaire Sens	328
Hâsse-i Selîme, [Akl-ı Selîm, Tab'-ı Selîm]: Bon Sens	591
Havf-ı Füşhat: Agoraphobie	164
Hayâtîyât: Biologie	586
Hayr, [İyi, Mal]: Bien	582
Hiddet-i havâss: Acuité des sens	140
Hilâf-ı Âde: Anomalie	230
Hiss-i Elemin Zıyât: Analgésie	201
Hiss-i Mûsikînin Zıyât: Amusie	200
Hulf Tarîkiyle: A Contrario	125
Husûsî: Acroamatique	131
Hücre: Cellule	723
Hüküm, Sulta, Salâhiyet, Nüfuz: Autorité	443
İ'lâl: Causation	689
İbhâm (kelimenin manasında): Amphibolie	199
İbhâm: Ambiguïté	171
İcâb ve Selb: Affirmation et Négation	154
İcrâ-yı Fiil ve İcrâ-yı Tesir: Agir	157
İdrak-i Dakîk, [İstihzâr]: Aperception	261
İhmâl-i Kiyem: Adiaphorie	146
İhrâz Etmek ve Temellük: Approprier	279
İhsân, Tasadduk, Kerem: Charité	763
İhtiyaç: Besoin	492
İkân, Yakîn, Yakîniyet: Certitude	730
İkrâh / Tenâkür: Antipathie	256
İlhâd, [Zındık, Zendeke]: Athéisme	372
İllet, [Sebeb]: Cause	689
İllî: Causal	679
İlîyet: Causalité	680
İlm-i Cebir: Algèbre	167
İlm-i Hayât: Biologie	586
İmsâk: Abstinence	87
İndî, [Keyfî]: Arbitraire	289
İnnî, Kablî, Kable't-Tecrübî: A priori	85
İstiğrâk: Absorption	85

İstihzâr, İdrak-i Dakîk: Aperception	261
İstimsâl, [Temsil]: Assimilation	342
İştahsızlık: Anorexie	234
İştihâ: Appétit	273
İtalya Medresesi: École Italique	870
İtbâk: Accommodation	122
İtbâkî: Accomodatice Sens	122
İyi, Hayr, Mal: Bien	582
Kabiliyet, Se'a: Capacité	601
Kabiliyet-i Tahrîrin Zıyâ: Agraphie	165
Kable't-Tecrübî, Kablî, İnnî: A priori	281
Kablî, Kable't-Tecrübî, [İnnî]: A priori	281
Kabul [Teslim, Tasdik]: Assentiment	337
Kâhil: Adulte	148
Kanun: Canon	595
Kanunî (mantıkta): Canonique	598
Karasu, Kemeh: Amaurose	171
Karyokinez: Caryocinèse yahut Karyokinèse	636
Kateşizma: Catéchisme	647
Kavs-i İn'ikâs: Arc Réflexe	291
Kaygısızlık, [Adem-i Teessür, Atalet, Kesl]: Apathie	258
Kayyûmiyet: Aséité	336
Kazâyâ-yı Mütênâvibe: Alternatives Propositions	168
Kaziye-i Hissîye, Mutlaka-i Âmme: Proposition Assertorique	341
Kaziye-i Mûcibe: Proposition Affirmative	154
Kaziye-i Mûbheme: Amphibologie	200
Kaziye-i Sâlibe: Proposition Négative	154
Kemeh, Karasu: Amaurose	171
Kerem, İhsân, Tasadduk: Charité	763
Kesbî: Acquis	127
Kesl, Kaygısızlık, Adem-i Teessür, Atalet: Apathie	258
Keyfî, İndî: Arbitraire	289
Kıyâs-ı Half: Apagogique Raisonement	258
Kıyâs-ı Şebah: Abduction	83
Kiyasma: Chiasma	774
Körlük, Amâ: Cécité	722
Küme: Agrégat	165
Lâahlâkî: A moral	187
Lâedriye [Mezheb-i Felsefesi]: Agnosticisme	158

Lafzen/Sûreten Tenâkuz: Contradiction in Adjecto	147
Lâkaydî: Ataraxie	365
Li'l-beşeriye: Anthropocentrique	237
Madde: Matière, Matter, Stoff	877
Maddiye: Matérielisme, materialismus, materialism, materialismo	885
Mahfaza-i Dâhiliye: Capsule Interne	604
Mahmûl (mantıkta): Attribut	414
Mahmûlât: Catégorumènes	679
Mahrim: Acroamatique	131
Mâile: Clinamen	859
Mana-yı Rumûzî: Accomodatice Sens	122
Marifet: Cognition	856
Mebhas-i İnsan, Beşeriyât: Anthropologie	239
Mebhas-i Tenâzu'-i Vezâif: Casuistique	638
Mecma'-ı Hiss: Carrefour Sensitif	635
Medrese, Mezhep: École, School, Selude, Scola	864
Mekûle: Catégorie	649
Merâkiz-i Asabiye: Centres Nerveux	726
Merkezî: Central	725
Mikyâs-ı Âlâm: Algésimètre	167
Mimarî-i İlmi: Architectonique	296
Muğlak: Abstrus	90
Muhtâriyet: Autonomie	440
Mukaddem: Antécédent	235
Mukâvemet: Antitypie	258
Mutabakat: Adéquation	146
Mutâbık: Adéquat	143
Mutlak: L'absolu	91
Mutlaka-i Âmme, [Kaziye-i Hissiye]: Proposition Assertorique	341
Mutlakiyet-i İdâre: Absolutisme	96
Mücerred: Abstrait	101
mücerreden: in abstracto tecrîden	105
Mücessime/ Müşebbihe: Anthropomorphisme	241
Mülhid: Athée	372
Mümâsele, Temsil, Mütешâbihât: Analogie	203
Mümâsele: Analogie	203
Mümteni: Absurde	107
Münsâk: Automate	420
Münsâkıyet: Automatisme	420

Münsecim: Cohérent	861
Mürebî-i Bizzat: Autodidacte	418
Müşebbihe / Mücessime: Anthropomorphisme	241
Müşterek, Umumi: Commun	862
Müteârife: Axiome	473
Mütekaddim: Antérieur	236
Müteşâbihât, Temsil, Mümâsele: Analogie	203
Nakîza, Tesâvî-i Nakîzeyn: Antinomie	258
Nakîza-i Müddeâ: Antithèse	258
Nefret: Aversion	473
Nefy-i Âlem: Acosmisme:	125
Nüfuz, Sulta, Hüküm, Salâhiyet: Autorité	443
Ru'ub: Cataplexie	644
Ruh: Ame	172
Rü'yet-i Ayneynî: Binoculaire Vision	586
Saadet: Bonheur	591
Saadet-i Uzmâ, Tübâ: Béatitude	489
Sâbık, Sebk: Anticipation	245
Sâd, Aksu: Cataracte	646
Sâdire: Efférent	152
Saha: Champ	743
Salâhiyet, Sulta, Hüküm, Nüfuz: Autorité	443
Sanat: Art	316
Sanâyi-i Nefise: Beaux Arts	539
Se'a, Kabilîyet: Capacité	601
Sebeb, İllet: Cause	689
Sebk [Sâbık]: Anticipation	245
Seciye, Hasîsa: Caractère	617
Selb: Négation	154
Sem'-i Mülevven: Audition Colorée	418
Sıfat (ilâhiyâtta): Attribut	414
Sînâât-ı Seb'a: Arts Libéraux	339
Sınıf: Classe	802
Sokrat Medresesi: École Socratique	873
Sulta, [Hüküm, Salâhiyet, Nüfuz]: Autorité	443
Sûreten/Lafzen Tenâkuz: Contradiction in Adjecto	147
Şey: Chose	776
Tab'-ı Selîm, Hâsse-i Selîme, Akl-ı Selîm: Bon Sens	591
Tahlil: Analyse	211

Tahlîliyât-ı Müteâliye: Analytique Transcendentale	216
Tasadduk, İhsân, Kerem: Charité	763
Tasavvur-ı Sade: Appréhension	275
Tasdik, Kabul, Teslim: Assentiment	337
Tasdik: Assertion	338
Tasnif: Classification	805
Tasnîf-i Ulûm: Classification des Sciences	832
Tatbik, İntibâk: Adaptation	142
Teâküs: Antagonisme	235
Tebeddül: Changement	746
Tecrîd Etmek: Abstraire	101
Tecrîd: Abstraction	101
Tedâi-i Efkâr: Association des Idées	346
Tedâiye: Associationisme	350
Tedemmuğ: Cérébration	729
Teessür: Affection	151
Tegayyür: Altération	168
Tekaddüm: Antériorité	236
Telkin Binefsihi: Auto-suggestion	473
Temellük ve İhrâz Etmek: Approprier	279
Temsil, [Müteşâbihât – Mümâsele]: Analogie	203
Temsil, İstimsâl: Assimilation	342
Tenâff-i Akvâl: Antilogie	249
Tenâkür / İkrâh: Antipathie	256
Tenkid: Critique	851
Tenkidî: Criticisme	851
Terk (tasavvufta): Absorption	85
Tesâvî-i Nakîzeyn [Nakîza]: Antinomie	250
Teslim, Kabul, Tasdik: Assentiment	337
Teşehhî: Appétition	275
Tübâ, Saadet-i Uzmâ: Béatitude	489
Tufeyliyât: Commensalisme	858
Ulûm-ı Mücerrede: Abstraites Sciences	107
Ulûm-ı Müşahhasa: Concrètes Sciences	107
Usayye: Bâtonnet	487
Usûl-i Vifâk: Méthode d'Accord	124
Ûs, Üssü'l-Hayat, [Evvelü'l-Evâil]: Archée	291
Üssü'l-Hayat, Ûs, Evvelü'l-Evâil: Archée	291
Üzneynî: Bi-auriculaire	581

Vakfe: Arrêt	316
Vâride: Afférent	152
Vâzıh: Clair	796
Vecîze: Aphorisme	267
Yakîn, [Yakîniyet, Îkân]: Certitude	730
Yakîniyet, Yakîn, Îkân: Certitude	730
Zâhid: Ascète	329
Zaruriye-i Mutlaka: Apodictique	271
Zendeka, İlhâd, Zındık: Athéisme	372
Zerre: Atome	395
Zerriye: Atomisme	395
Zındık, İlhâd, Zendeka: Athéisme	372
Zıyâ-ı Hâfıza: Amnésie	185
Zıyâ-ı His: Anesthésie	224
Zıyâ-ı İntizam: Ataxie	371
Zıyâ-ı Kelam: Alalie	167
Zıyâ-ı Kelam: Aphasie	263
Zıyâ-ı Kıraat: Alexie	167
Zıyâ-ı Şâmme: Anosmie	234
Zü'l-Cânibeyn: Bilatéral	585
Zühdiye: Ascétisme	329

FRANSIZCA-TÜRKÇE FELSEFE TERİMLERİ DİZİNİ

Felsefe dili olarak Türkçenin gelişim aşamalarını takip etmek açısından *Mufasssal Kâmûs-ı Felsefe*, oldukça önemli bir aşamayı temsil etmektedir. Bu itibarla, metinde kullanılan felsefi terimlerin daha geniş bir kavram haritası, ilk olarak Mustafa Namık Çankı tarafından *Büyük Felsefe Lûgatı*'nda¹⁶⁹ çıkarılmıştır. Burada yer alan her bir terimin hem klasik dönemdeki hem de modern zamanlardaki kullanım alanları için okuru bu esere havale ediyoruz.

Abduction, Kıyâs-ı Şebah Anaywân	83
Aberration, Dalâl	84
Abnévation, Ferâgat	85
Absorption, İstiğrâk, Terk (tasavvufta)	85
Abstinence, İmsâk	87
Abstrus, Muğlak	90
Aboulie, Fikdân-ı İrâdet	90
Absence, Gaybet	91
L'absolu, Mutlak	91
Absolutisme, Mutlakiyet-i İdâre	96
Absolutisme Esthétique, {Estetikte mutlakiyet taraftarlığı}	99
Abstraction: Tecrîd – Abstrait: Mücerred – Abstraire: Tecrîd Etmek	101
in abstracto, tecrîden [bi't-tecrîd, mücerreden]	105
Abstraites (Sciences):, Ulûm-ı Mücerrede – Concrètes (Sciences):,	
Ulûm-ı Müşahhasa	107
Absurde, Mümteni	107
Académie, Akademya	109
Accident, Araz	113
Argument d'Achilles, Burhân-ı Achilles	117
Accomodatice Sens, İtbâkî, [Mana-yı Rumûzî]	122
Accommodation, İtbâk	122
Accord (Méthode d'), Vifâk (Usûl-i)	124
Achromatopsie, Amâ-yı Elvân	125
A Contrario, Hulf Tarîkiyle	125
Acosmisme, Nefy-i âlem	125
Acquis, Kesbî	127
Acroamatique, Ders-i Şifâhî, Mahrim, Husûsî	131

¹⁶⁹ Mustafa Namık Çankı, *Büyük Felsefe Lûgatı: Felsefe Dili Olarak Türkçenin İlk ve Tek Tarama Sözlüğü*, 1-3, haz. R. Alpyağıl (İstanbul: İz Yayıncılık, 2021).

Acte, Fiil	134
Actif, Fâil	135
Action, Fiil	136
Actuel, Fiilî, Hâlî	138
Acuité des sens, Hiddet-i havâss	140
Adaptation, Tatbik, İntibâk	142
Adéquat, Mutâbık	143
Adéquation, Mutabakat	146
Adiaphorie, İhmâl-i Kıyem	146
(Contradiction) in Adjecto, Lafzen/Sûreten (Tenâkuz)	147
Adulte, Kâhil	148
Adventice, Efkâr-ı Vâsıla	149
Adynamie, Fıkdân-ı Kuvâ	150
Affectif (Phénomènes), (Hâdisât-ı) Teessüriye	150
Affection, Teessür	151
Afférent (Vâride), Efférent (Sâdire)	152
Affinité, Alâka	153
Proposition Affirmative, (Kaziye-i Mûcibe)	154
Proposition Négative, (Kaziye-i Sâlibe)	154
Affirmation et Négation, İcâb ve Selb	154
A Fortiori, Bi-Tarîkı'l-Evlâ	155
Agent, Âmil, [Fâil]	155
Agir, İcrâ-yı Fiil ve İcrâ-yı Tesir	157
Agnosticisme, Lâedriye [Mezheb-i Felsefesi]	158
Agoraphobie, Havf-ı Füşhat	164
Agraphie, Kabiliyet-i Tahrîrin Zıyâi	165
Agrégat, Küme	165
Aïdéisme, Gaybet-i Efkâr	166
Alalie, Zıyâ-ı Kelam	167
Alexie, Zıyâ-ı Kiraat	167
Algèbre, İlm-i Cebir	167
Algésimètre, Mikyâs-ı Âlâm	167
Algorithme, Elharezmî	167
Altération, Tegayyür	168
Altérité, Gayriyet	168
Alternatives Propositions, Kazâyâ-yı Mütênâvibe	168
Altruisme, Diğergamlık	170
Amaurose, Karasu, Kemeh	171
Ambigüité, İbhâm	171
Ame, Ruh	172
Mouvements Amiboïde, Harekât-ı Amibiye	183

Amnésie, Zıyâ-ı Hâfıza	185
A moral, Lâahlâkî	187
Amorphe, Bîşekl	188
Amour, Aşk	189
Amphibolie, (kelimenin manasında) İbhâm	199
Amphibologie, Kaziye-i Mübheme	200
Amusie, Hiss-i Mûsikînin Zıyâi	200
Analgésie, Hiss-i Elemin Zıyâi	201
Analogie, Temsil, [Müteşâbihât – Mümâsele]	203
Analyse, Tahlil	211
Analytique Transcendentale, Tahlîliyât-ı Mûteâliye	216
Anarchie, Fevzâ	216
Anéantissement, Fenâ	221
Anesthésie, Zıyâ-ı His	224
Animisme, Ervâhiye	226
Anomalie, Hilâf-ı Âde	230
Anorexie, İştahsızlık	234
Anosmie, Zıyâ-ı Şâmme	234
Antagonisme, Teâküs	235
Antécédent, Mukaddem	235
Antérieur, Mûtekaddim, Antériorité Tekaddüm	236
Anthropocentrique, Li'l-beşeriye	237
Anthropologie, Beşeriyât, [Mebhas-i İnsan]	239
Anthropomorphisme, Müşebbihe / Mücessime	241
Anticipation, Sebk [Sâbık]	245
Antilogie, Tenâfi-i Akvâl	249
Antinomie, Tesâvî-i Nakîzeyn [Nakîza]	250
Antipathie, İkrâh / Tenâkür	256
Antithèse, Nakîza-i Müddeâ	258
Antitypie, Mukâvemmet	258
Apagogique Raisonement, Kıyâs-ı Half	258
Apathie, Kaygısızlık, [Adem-i Teessür, Atalet, Kesl],	258
A Parte Ante, Ezel	260
A Parte Poste, Ebed	260
Aperception, İdrak-i Dakîk, [İstihzâr]	261
Aphasie, Zıyâ-ı Kelam	263
Aphorisme, Vecîze	267
Apodictique, Zaruriye-i Mutlaka	271
Appétit, İştihâ	273
Appétition, Teşehhî	275
Appréhension, Tasavvur-ı Sade	275

Appropriier, Temellük ve İhrâz Etmek	279
Apraxie, Amâ-yı Eşkâl	280
A priori, Kablî, Kable't-Tecrübî, [İnnî]	281
A postèriori, Ba'dî, Ba'de't-Tecrübî, [Limmî])	281
Arbitraire, İndî, [Keyfî]	289
Arc Réflexe, Kavs-i İn'ikâs	291
Archée, Üs, Üssü'l-Hayat, [Evvelü'l-Evâil]	291
Archétype, Enmûzec-i Evvel	294
Architectonique, Mimarî-i İlmi	296
Argument, Burhân	298
Aristocratie, Aristokrasi	306
Arrêt, Vakfe	316
Art, Sanat	316
Articulaire Sens, Hâsse-i Mafsaliye	328
Ascétisme, Zühdiye – Ascète Zâhid	329
Aséité, Kayyûmiyet	336
Assentiment, Kabul [Teslim, Tasdik]	337
Assertion, Tasdik	338
Arts Libéraux, Sınâât-ı Seb'a	339
Proposition Assertorique, Mutlaka-i Âmme, [Kaziye-i Hissiye]	341
Assimilation, İstimsâl, [Temsil]	342
Association des Idées, Tedâî-i Efkâr	346
Associationisme, Tedâiye	350
Ataraxie, Lâkaydî	365
Atavisme, Ceddâniyet	367
Atavistique, Ceddânî	370
Ataxie, Zıyâ-ı İntizam	371
Athée, Mühlid, Athéisme İlhâd, [Zındık, Zendeka]	372
Atome Zerre – Atomisme Zerriye	395
Attention, Dikkat	401
Attribut, Mahmûl (mantıkta) – Sıfat (ilâhiyâtta)	414
Auditif (Nerf), (Asab-ı) Sem'î	417
Audition Colorée, Sem'-i Mülevven	418
Autodidacte, Mürebbî-i Bizzat	418
Automatisme Münsâkıyet – Automate Münsâk	420
Automnésie,	439
Autonomie, Muhtâriyet	440
Autorité, Sulta, [Hüküm, Salâhiyet, Nüfuz]	443
Auto-suggestion, Telkin Binefsihi	473
Autre, Gayr	473
Aversion, Nefret	473

Axiome, Mütêârife	473
Bâtonnet, Usayye	487
Béatitude, Tûbâ, Saadet-i Uzmâ	489
Besoin, İhtiyaç	492
Beauté, Güzellik – Beau Güzel	500
Beaux Arts, Sanâyi-i Neffise	539
Bi-auriculaire Üzneynî,	581
Bien, Hayr, [İyi, Mal]	582
Bilatéral, Zü'l-Cânibeyn	585
Binoculaire Vision, Rü'yet-i Ayneynî	586
Biologie, Hayâtiyât, [İlm-i Hayât]	586
Bonheur, Saadet	591
Bon Sens, Hâsse-i Selîme, [Akl-ı Selîm, Tab'-ı Selîm],	591
Buble Rachidien, Basale-i Sîsâiye	592
Canon, Kanun	595
Canonique, Kanunî (mantık)	598
Capacité, Kabiliyet, Se'a	601
Capsule Interne, (Mahfaza-i Dâhiliye)	604
Argument Captieux, Burhân-ı Mümevveh	605
Caractère, Hasîsa, Seciye	617
Caractéristique, Fârîka, Fârîkî	628
Cardinales Vertus, Fezâil-i Asliye	631
Carrefour Sensitif, Mecma'-ı Hiss	635
Caryocinèse yahut Karyokinèse, Karyokinez	636
Cas de Conscience, Hâlet-i Şuûriye, [Emr-i Vicdânî]	636
Casuistique, Mebhas-i Tenâzu'-i Vezâif	638
Catalepsie, Cümûd	642
Cataplexie, Ru'ub	644
Cataracte, Aksu, Sâd	646
Catéchisme, Kateşizma	647
Catégorie, Mekûle	649
Catégorumènes, Mahmûlât	679
Catégorique,	679
Catégorématique,	679
Causal, İllî	679
Causalité, İllyet	680
Causation, İ'lâl	689
Cause, İllet, [Sebeb]	689
Cécité, Amâ, [Körlük]	722
Cellule, Hücre	723
Central, Merkezî	725

Centres Nerveux, Merâkiz-i Asabiye	726
Cercle Vicieux, Devr-i Bâtıl	727
Cérébration, Tedemmuğ	729
Certitude, Yakîn, [Yakîniyet, Îkân]	730
Champ, Saha	743
Changement, Tebeddül	746
Charité, İhsân, Tasadduk, Kerem	763
Chiasma, Kiyasma	774
Chose, Şey	776
Cinématique, Harekiyât	795
Cinesthésique, Hâsse-i Harekiye, [Benlik Hissi]	795
Cinétique, Harekî	796
Clair, Vâzıh	796
Clair-Obscur, Aydın-Gölge, [Gölge]	799
Classe, Sınıf	802
Classification Tasnif,	805
Classification des Sciences, Tasnîf-i Ulûm	832
Ek: Kâmûs-ı Felsefe'nin Daha Önce Neşredilmemiş Bazı Maddeleri	851
Critique Tenkid – Criticisme Tenkidî	851
Collectif, Collectivisme, Cem'î	853
Cognition, Marifet	856
Commensalisme, Tufeyliyât	858
Clinamen, Mâile	859
Cohérent, Münsecim	861
Commun, Müşterek, Umumi	862
École, School, Selude, Scola, Medrese, Mezhep	864
École Atomistique de Abderè,	870
École Italique, İtalya Medresesi	870
École Socratique, Sokrat Medresesi	873
Ether, æther, Esîr	875
Flogiston,	875
Matière, Matter, Stoff, Madde	877
Matérialisme, materialismus, materialism, materialismo Maddiye,	885

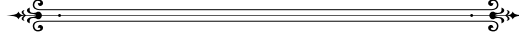
ÇEVİRİ-YAZIYA DAİR BİRKAÇ NOT

* Düzeltilerek yazılan ibarelerin altı çizilidir.

* Metne dahil edilen az sayıdaki akademik ek için kaşlı parantez {} işareti kullanılmıştır.

* Bu çeviri-yazının ilk hali ortaklaşa bir çalışmanın ürünüdür. Kıymetli talebelerim Feyzan A. Akdemir, Ümmügülsüm Geçer, Neslihan Hocaoglu, Nurullah Seven ile kıymetli meslektaşlarım Fatih Başpınar ve Raşit Gündoğdu'nun katkılarıyla tamamlandı. Bizden önce *Mufassal Kâmûs-ı Felsefe*'nin bazı maddelerini yayınlayan gelen-ekten de istifade edildi.¹⁷⁰

¹⁷⁰ Bkz. Semih Atış, “*Kategoriler Hakkında Dört Metin: Rıza Tevfik, İsmail Fennî Ertuğrul, Ali Sedad ve Sırrı Giridi*”, *Kutadgubilig: Felsefe-Bilim Araştırmaları*, 2004, 5, s. 99-149; Semih Atış, “Bir Meşrutiyet Filozofu: Rıza Tevfik ve Mufassal Kamus-ı Felsefe’si -Cause (İllet), Causelité (İllyet), Chose (Şey)”, *Kutadgubilig: Felsefe-Bilim Araştırmaları*, 2006, 9, s. 10-73.

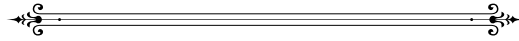
MAÂRİF-İ UMUMİYE NEZÂRETİ

MUFASSAL
KÂMÛS-I FELSEFE

Kâmûs-ı Umumi'nin yalnız ıstılâhât-ı felsefiye
kısmını şâmilidir

Müellifi
Rıza Tefvîk

Matbaa-i Âmire – İstanbul
1330

BAZI İZAHÂT

Geçen sene zarfında Maârif Nâzırı Şükrü Beyefendi tarafından ittihâz olunan musîb bir karar üzerine “İstılâhât-ı İlmiye Encümeni” nâmıyla bir heyet-i mahsûsa teşekkül etmiş ve Dârülfünûn Kütüphanesi’nde ifâ-yı vazifeye başlamıştı; nitekim hâlen vazifesine gayretle devam etmektedir.

Memleketimizin ekser mütehasısîn-i ulûm ve sanâyiinden mürekkeb bulunan bu heyet-i ilmiyenin haysiyet-i hizmeti ve vazifesi, elsine-i müterakkıyede cari ve müsta’mel olan birçok tabirât-ı ilmiye ve kelimât-ı ıstılâhiyenin, kendi lisanımızda mukâbillerini bulup tayin etmek ve binaenaleyh mazbut ve müdevven bir “Kâmûs-ı Istılâhât” vücûda getirmektir.

Vâkıa böyle bir niyet-i müstahsene, Maârif Nezâreti’nde, çoktan beri doğmuş ve hatta nâzır-ı sâbık Emrullah Efendi merhûm, öteden beri bir *Muhî-tü’l-Maârif* vücûda getirmek için sarf-ı mâ-hasal etmişti. Fakat bir kâmûs-ı ıstılâhât yapılamamasına sebep de Merhûm-ı Muhterem’in, tek başına böyle bir işi başarabilmek hususundaki emel ve himmeti ve hele şâyân-ı tahsîn olan gayreti idi. Bugün muhakkaktır ki böyle bir eseri tek bir kişi vücûda getiremez. Ulûmun ancak zamanımızda görülen derece-i terakkisi ve saha-i malumâtta –o terakkî sebebiyle– bizzarûre hâsıl olan taksîm-i a’mâl mülâhaza olunur da taayyün eden şuaât-ı ilmiyenin, yalnız cedvel-i esâmîsi göz önüne getirilirse, derhâl anlaşılır ki bu kehkeşân-ı malumât en büyük kafaların bile havsala-i ihâtasına sığamayacak derecede vâsi bir âlem-i manadır; hatta icmâlen bile ihâta olunamaz. Binaenaleyh her birinin fihrist-i ıstılâhâtı ayrı ayrı birer lisan-ı beyân teşkil eder ve o ıstılâhâtın mütezammın bulunduğu mesâil hakkında bir kişinin salâhiyetle beyân-ı re’y etmesi mümkün değildir. Başka yerlerden tercüme ve iltikât suretiyle dahi olmaz; çünkü bu gibi şeyleri tercüme edebilmek yalnız bir lisanı âdeten bilmekle müyesser değildir. [4]

O ulûmu layıkıyla bilmeli ve her birinin lisan-ı mahsûsunu da öyle bilmeli! Hâlbuki, işte bu, bir adam için mümkün olamayacak muvaffakiyetlerdendir.

Maârif Nâzır-ı Hâzır Beyefendi’nin muvaffakiyeti, bu hakikate kanaat edip taksîm-i a’mâlê lüzum görmüş olmasındadır. Erbâb-ı salahiyetin ancak himemât-ı müşterekesiyle vücûda gelebilecek olan böyle bir eser, tamâmî-i riâyete meydana çıkabilir.

Memleketin temeddün ve terakkisinde, maârifin ne kadar mütenevvî avâmil-i müessire ihzâr edebileceğini bihakkın takdir eden herkes –eminim